

Pécsi Nemzeti Színház

Pécsi Nemzeti Színház

Sławomir Mrożek – Emigránsok című színházi előadása

Fogságban a művészet szabadságában

Sławomir Mrożek: Emigránsok
abszurd kétszemélyes játék egy részben

Pécsi Nemzeti Színház - N. Szabó Sándor Terem

AA: Köles Ferenc, Jászai Mari-díjas

XX: Bera Márk

Rendező: Tóth András Ernő

Drámatanári gondolatok

Van, aki elmegy, és van, aki marad. A különbség első pillantásra földrajzi, valójában azonban erkölcsi és gondolkodási természetű. A kérdés nem az, hogy ki lépi át a határt, hanem az, hogy ki képes kivonulni abból a nyelvből és világértelmezésből, amely körülveszi. Mert a gondolkodás első mozdulata mindig eltávolodás: egy lépés hátra attól, ami adott, megszokott, magától értetődő.

Ez a kettősség nem új keletű, nem a jelen találmánya. A Kárpát-medence története eleve együttélési kísérletek sorozata, ahol a helyben maradás és az érkezés soha nem vált élesen el egymástól. Merániaiak, latinok, német telepések, később rácok, tótok, oláhok, szláv közösségek éltek egymás mellett úgy, hogy közben mindannyian részben idegenek maradtak.

A nyelv, a vallás, a szokásrend nem olvadt össze, inkább egymás mellett létezett, súrlódott, eltolódott. Az identitás nem adottság volt, hanem folyamat: rétegek egymásra rakódása, változó hűségek rendszere.

Ebben a térben az idegenség nem az elmenéssel kezdődött, hanem a megértés hiányával. A közös nyelv gyakran csak látszólag volt közös, a fogalmak más jelentettek uralkodónak és alattvalónak, városinak és falusinak, többségének és kisebbségének. Így az emigráció itt nem pusztán mozgás, hanem állapot: belső távolság attól a világtól, amelyben az ember él. Akkor keletkezik, amikor a konszenzus inkább kényszer, mint megállapodás, és a közösség nem otthon, hanem alkalmazkodási tér.

Ebben az értelemben az ember akkor is emigráns lehet, ha soha nem lépte át a határt. És ebből a nézőpontból válik különösen élessé Slawomir Mrožek Emigránsok című drámája. A pince, amelyben szereplői élnek, nem földrajzi hely, hanem belső tér: egy világ modellje, amelyből hiányzik a szakralitás, a közös mérce, a kijárat. A kérdés nem az, hogy ki ment el és ki maradt, hanem az, hogy lehet-e egyáltalán nem emigrálni lenni, ha az ember gondolkodik.

A pince a legalja. Felette van mindenki. A társadalom, a rend, az élet látszólagos normalitása, a felszíni mozgás illúziója. Lent nincs horizont, csak falak, amelyek visszaverik a hangot, a gondolatot, a vágyat. A pécsi Emigránsok előadás tere ezért nem realista helyszín, hanem léthelyzet. Egy olyan állapot pontos lenyomata, amelyben az ember már kiszorult a közösségi világértelmezésből, de még nem talált új koordináta-rendszert. Ez a tér nem enged mellébeszélést. A színészi játék tiszta, célirányos, szinte könyörtelen, mert nincs hova elbújni.

Ebben a térben nincs pszichológiai mellébeszélés, nincs karakterépítő komfort. Köles Ferenc és Bera Márk nem szerepet játszanak, hanem pozíciót foglalnak el. Jelenlétük nem érzelmi azonosulásra épül, hanem gondolkodási kényszerre: arra, hogy a néző ne eldöntse, kinek van igaza, hanem felismerje, hogy mindkét állítás érvényes – és éppen ezért pusztító.

Köles játéka feszes, intellektuálisan kontrollált, minden megszólalása mérlegelés eredménye, mintha a gondolat mindig egy lépéssel megelőzné az embert.

Bera ezzel szemben testből beszél: indulatait, mozdulatait nem érvelnek, hanem túlélnek.

A két színészi minőség nem kioltja, hanem felerősíti egymást. Nem dialógust hoznak létre, hanem ütközést. A mondatok nem válaszok, hanem ellenállások.

Ebben az előadásban minden gesztus döntés, minden hallgatás vallomás. A színészi jelenlét nem oldja fel a konfliktust, hanem fenntartja. És éppen ettől válik a pince valódi színtérre: olyan helyé, ahol nem lehet igazságot hirdetni, csak létezni a kimondhatatlan feszültségben.

Slawomir Mrozek drámája nem a migrációról szól a szó aktuálpolitikai értelmében. Nem statisztikákról, nem határátlépésekről, nem integrációs modellekről. Sokkal inkább arról a pillanatról, amely a mozgás után következik. Amikor az ember már elment, de még nem érkezett meg. Amikor az idegenség nem külső tapasztalat, hanem belső állapot. Az Emigránsok világa nem Nyugat és nem Kelet. Nem Lengyelország és nem az „ígéret földje”.

Hanem egy szakralitás nélküli tér, ahol nincs kijelölt fent és lent, nincs közös mérce, nincs külső igazodási pont. Ebben a világban a másik ember válik színtérre. Ott zajlik minden konfliktus, ott dől el minden vereség.

A kérdés, amely lassan, de könyörtelenül kibomlik, nem az, hogy ki hibázott, hanem az, hogy lehet-e egyáltalán nem emigrálni lenni, ha az ember gondolkodik. A gondolkodás első mozdulata ugyanis mindig eltávolodás. Egy lépés hátra attól, ami adott, megszokott, belakott. Aki kérdez, az már nem lakik teljesen ott, ahol él. Legfeljebb jelen van. Innen nézve az emigráció nem földrajzi esemény, hanem belső kivonulás. Olyan állapot, amely akár az „ittthon maradás” látszólagos biztonságában is létrejöhet.

A migráció és az emigráció különbsége nem a távolságban rejlik, hanem az okban. A migráció vágyból fakad: jobb élet reményéből, biztonságból, lehetőségekből. Előre tekint, épít, kalkulál. Az emigráció ezzel szemben veszteségből születik. Abból a felismerésből, hogy a régi világ erkölcsileg vállalhatatlanná válik. Hogy a nyelv, amelyben élni lehetett, kiürült, a fogalmak elhasználódtak, a közösség önmaga paródiájává lett. Mrożek darabjában ez a két logika nem egészíti ki egymást, hanem ütközik. A vágy és az értelem nem szövetségesek, hanem ellenfelek. Egymás érveit nem cáfolják, hanem lassan felőrlik.

A lengyel lélek ebben a drámában különösen ismerős a magyar néző számára. A romantikus hősiesség iránti vágy, a nagy eszmék kifáradása, az értelmiségi fölény és a nyers túlélési ösztön állandó konfliktusa nem nemzeti sajátosság, hanem közép-európai alapélmény. Mindkét kultúrában ott él a történelem súlya, az elbukott forradalmak emlékezete, az a reflex, hogy a szabadság mindig valami „majd egyszer”-hez kötődik. A pécsi előadásban ez a múlt nem konkrét utalásokban jelenik meg, hanem testtartásokban, hangsúlyokban, a beszéd ritmusában. A munkás és az értelmiségi nem társadalmi típusok, hanem két túlélési stratégia megtestesülései.

A lengyel színházi hagyományban a tér soha nem pusztán díszlet. Tadeusz Kantor emlékezet- töredékekkel, halott tárgyakkal dolgozott, Jerzy Grotowski radikálisan leszűkítette a színpadot, hogy az ember maradjon egyedül önmagával. Mrożek pincéje e gondolkodás metszéspontjában áll.

Egy nem-hely, ahol nincs múlt, csak hordalék, és nincs jövő, csak terv.

A szakralitás hiánya itt nem ateizmust jelent, hanem irányvesztést.

Amikor nincs külső rítus, nincs közös nyelv, akkor a lélek kénytelen saját magának színpadot építeni. Ez a színpad pedig kegyetlen.

A darab második felében a fal válik kulcsmotívummá. Már nem egyszerű határ, hanem ellenállás. Nem elválaszt, hanem visszaver. Amit nekicsapnak, nem jut át rajta, csak visszhangzik. A beszéd önmaga körül forog, az érvek saját árnyékukkal vitatkoznak. Ebben a rendezői gondolkodásban a fal nem díszletelem, hanem aktív partner: Tóth András Ernő értelmezésében a tér nem kiszolgálja, hanem leleplezi a gondolkodást. A szereplők nem áttörni próbálnak rajta, hanem egyre pontosabban ütköznek bele.

Amikor a tűz megjelenik, nem pusztít, hanem feltár. Nem a fal ég, hanem mindaz, amit addig rávetítettek: a vágyak, az önfelmentések, a nagy elbeszélések, amelyek eddig elfedték a hiányt. A tűz itt nem forradalmi gesztus, hanem precíz ítélet. Kiégeti az illúziót, és meghagyja a csupasz teret, ahol már nincs hova hivatkozni. A rendezés ebben a pillanatban nem dramatizál, hanem megvon: elveszi a kapaszkodókat, és rákényszeríti a szereplőket –

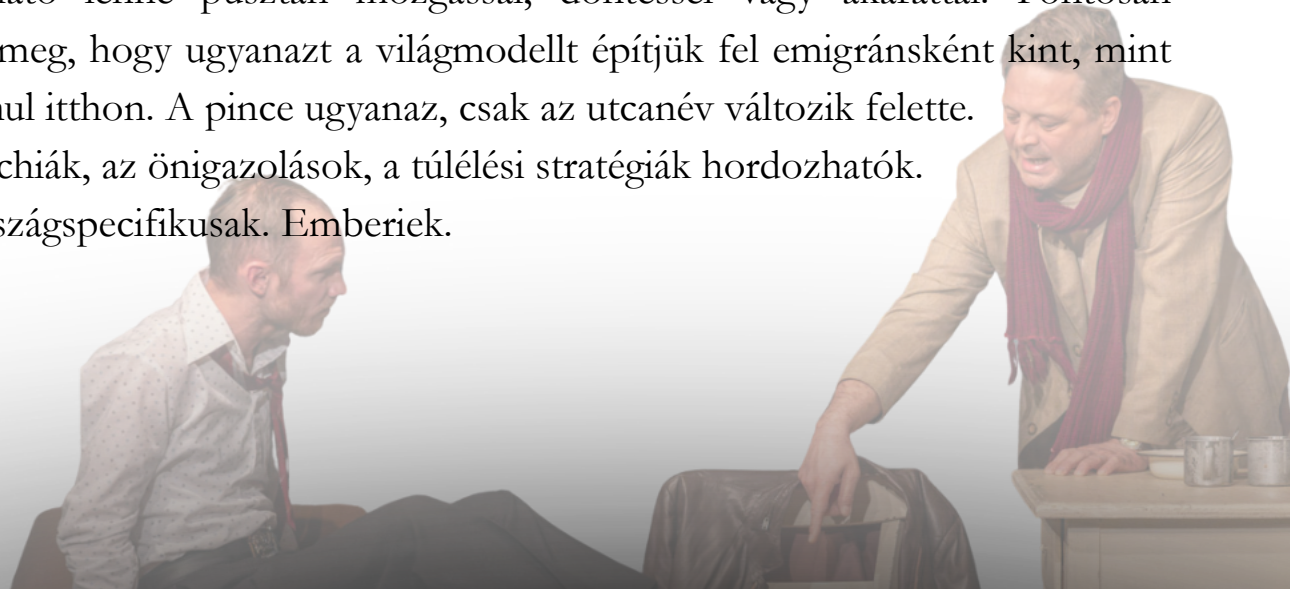
és a nézőt –, hogy szembenézzenek azzal, ami a fal mögött soha nem volt ott.

Ez a döntés teszi az előadás végét különösen kegyetlenné. Nem kínál kijáratot, nem teremt katarzist. Csak pontosan megmutatja, mi marad akkor, amikor az ideológiák, álmok és öngazolások elégnak. A fal nem nyílik ki – láthatóvá válik. És ettől válik véglegessé a felismerés: ebben a térben a szabadság nem ígéret, hanem hiány.

A fal kinyílik – de nem kijáratként. Inkább sebként. A szabadság nem felszabadít, hanem megmutatja a hiányt, amelyet eddig elfedett a beszéd, az ideológia, a remény. Ez a pillanat különösen kegyetlen, mert nincs hova menekülni. Ami marad, az nem szerep, nem identitás, nem társadalmi pozíció, hanem az ember önmaga előtt. Ez az a pont, ahol az emigráció véglegessé válik. Nem térben, hanem lélekben.

Innen nézve különös fénytörést kap Milan Kundera emigrált világa is. Kundera számára az emigráció nyelvvesztés, kulturális amputáció, irónia mint túlélési stratégia volt. Nem Franciaország tette emigránssá, hanem az a felismerés, hogy a világ, amelyből jött, hazudik önmagáról. Mrožek esetében ugyanez a felismerés vezetett a hontalanság vállalásához. A földrajzi mozgás csak következmény. Az ok mindig belül születik.

A pécsi Emigránsok előadásának egyik legnagyobb ereje, hogy nem kínál feloldást. Nem ígér másik világot. Nem tesz úgy, mintha a probléma megoldható lenne pusztán mozgással, döntéssel vagy akarattal. Pontosan mutatja meg, hogy ugyanazt a világmodellt építjük fel emigránsként kint, mint hontalanul itthon. A pince ugyanaz, csak az utcanév változik felette. A hierarchiák, az önigazolások, a túlélési stratégiák hordozhatók. Nem országspecifikusak. Emberiek.

És mégis: ezek a modellek a művészet útján törtek meg. Nem politikával, nem rendszerváltással, nem jóléttel. Hanem azzal, hogy voltak alkotók, akik nem voltak hajlandók a pincét komfortosabbra festeni. Nem lakberendeztek, nem magyaráztak, nem tettek fel polcot.

Megmutatták a falat, és azt mondták:

ez nem otthon; a művészet itt nem dísz, hanem repedés a modellen; nem megoldás, hanem ítélet.

A pince nem földrajzi hely.

Ez a belső terünk, amikor nincs hova kilépni, csak befelé.

És amikor a fal végül láthatóvá válik, már nem az a kérdés, hol vagyunk.

Hanem az, hogy mit kezdünk azzal, ami a tűzben végleg elégett.

Pécsi Nemzeti Színház

Pécsi Nemzeti Színház

Sławomir Mrożek – Emigránsok című színházi előadása

Fogságban a művészet szabadságában

Írta:
Tóth Zoltán

A felhasznált fotókat készítette: Rajnai Richárd

Készítette: Tóth Zoltán - drámapedagógus